

A NAGYSZENTMIKLÓSI ROVÁSFELIRATOK
ÉS A BATTONYAI ÁRPÁD-KORI ROVÁSÍRÁSOS
GYŰRŰ KAPCSOLATAI

Mintegy 14 évvel ezelőtt foglalkoztam a battonyai pecsétgyűrű rovásfeliratával, azonban akkori ismeretem nem tette lehetővé a szöveg megnyugtató megoldását.¹ A megfejtési kísérletem a következő volt:

$D^2 | \ddot{a} | n^1 | a | \acute{s}b^2 | \ddot{o} | t^2 | \ddot{u} | g^2 n^1 | a | s^2 | e | t^2 | e | g^2 | \ddot{o} | k\ddot{u}$

84. ábra. A battonyai pecsétgyűrű rovásfeliratának negatív és pozitív képe. 2:1.

¹ Csallány D., Rovásírástos gyűrűk Magyarországon. — Kolca sz. runi runicszeszkim pizmom: Arch. Ért., 1955, 79—85.

4417.10 674424

12 11 10 9 8 7 6 5 4 3 2 1

85. ábra. A battonyai gyűrűfelirat rovásjelsora.

Természetesen a törökösen hangzó szöveg helyes megoldását csak törökül tudó szakember végezhette el.

Hozzászólt a megfejtési kísérlethez Franz Altheim.² Nem fogadta el a megoldásomat és a következő téves olvasatot adta:

${}^2r^{-1}n\check{s}^{-2}b^2t^2g-o^{-2}s^2t^2g^{-2}k\ddot{u}n = \ddot{u}r\ n\check{o}\check{s}\ b\ddot{u}t\ddot{u}g\ o\ i\check{s}t\ddot{a}g\ddot{u}\ k\ddot{u}n.$

„Lange (und) lieblich (sei) das Gelingen. Dies zu wünschen sich erlaubend die Sklavin”.

A hazai kutatás alapját képező nagyszentmiklósi rovásjelek, amelyeket akkor én is alapul vettem (i.m., 1. kép), többségükben téves hangértékűek, szövegmegfejtésükben pedig teljesen hibásak voltak.³

A székely-magyar rovásírás veláris vonatkozásait sem ismertük, pedig a török ábécék betűiket mély hangokkal jelölik.⁴ A kumari rovásfeliratok 1955-ben még publikálatlanok voltak.⁵ A nagyszentmiklósi aranykincs rovásfeliratait pedig nem régen sikerült tisztáznom.⁶

A battonyai pecsétgyűrű rovásszövegét, a jeleket jobbról balra olvasva a türk írásrendszerek segítségével megoldhatjuk.

A 12 rovásjel közül jó volt a meghatározás és hangérték: a 2. és 7. rovásjelnél. A két jel azonos, az *n* betű rovásjele, amely mindenütt azonos alakban maradt meg.

A 8. írásjel is változatlan, a feliratokon „nemzetközi jelnek” számít, az *sz* (= *s*) rovásjele.

Indokolt a 4. betű *b* rovásjele is. Az Orchon-Jeniszej és Nagyszentmiklós feliratain azonos hangértékkel és jellel szerepel.

A 3. betű az *s* (= *š*) rovásjele. Az Orchon-Jeniszej feliratokon azonos átkötéssel találjuk.

Az 5., 9., 6., 10., 11. és 12. rovásjelnél nem volt helyes a megoldásom.

A 12. jel hangértéke és jelzése *ž*. Novocserkaszk, Mojackoje, Nagyszentmiklós feliratain találkozunk vele.

² Franz Altheim, *Geschichte der Hunnen*, I. Berlin 1959, 273.

³ J. Németh, *Die Inschriften des Schatzes von Nagyszentmiklós: Bibliotheca Orientalis Hungarica*, II. Bpest—Leipzig, 1932.

⁴ H. Jensen, *Die Schrift in Vergangenheit und Gegenwart*. Berlin 1958, 400—404. — Csallány D., *A székely-magyar rovásírás történetéhez*. — *K isztorii szekelyszko-vengerszkoگو runiceszszkoگو pizmá*. — *Zur Geschichte der székler-ungarischen Kerbschrift: Arch. Ért.*, 1966, 36—46.

⁵ A. M. Scserbak, *Les inscriptions inconnues sur les pierres de Khoumara (au Caucase du Nord) et le problème de l'alphabet runique des Turcs occidentaux: Acta Orientalia*, 15 (1962), 283—290. — V. A. Kuznecov, *Nadpiszi Kumarinszkoگو gorodisza: Szovjetszkaja Archeologija*, 1 (1963), 298—304.

⁶ Csallány D., *A nagyszentmiklósi aranykincs rovásfeliratainak megfejtése és történeti háttere*. — *Die Entzifferung der Kerbschriften des Goldschatzes von Nagyszentmiklós und ihr historischer Hintergrund*. — *Istoriciszszkij plan i raszszifrovka runiceszszkih nadpiszej zolotogo klada iz Nadszentmiklósa: A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve*, X. 1967, (1968)31—84.

Az 5. és 9. azonos rovásjel: az Orchon-Jeniszej-vidék feliratain mint *k* betű jele fordul elő.

A 6. és 10. ugyancsak ismétlődő azonos betű, Nagyszentmiklóson a *p* rovásjele. Itt is pozitív alakjában vésték ki.

A 11. rovásjelet mint az *r* betű rovásjelét, alapformájában az Orchon-Jeniszej vidékén találjuk meg.

A felsorolt kapcsolatok közül: Orchon-Jeniszej vidéke van túlsúlyban, tehát a kök-török írásrendszer keleti csoportjának körébe tartozik.

A battonyai felirat a nagyszentmiklósi és a székely-magyar rovásírással nem azonos, de módszertani szempontból figyelembe kellett vennem a nagyszentmiklósi ábécét, a más feliratokkal való összefüggéseket és nem kizárólagosan, mereven, az Orchon-Jeniszej türk írásrendszerének jeleit.

A battonyai felirat pontos átírása a következő:

${}^2d^1n^1\check{s} \ {}^2b^2k^o \ p^1n. \ 2s. \ 2k^o p^1r\check{r}i.$

A felirat helyes olvasata:

$D/\check{a} | n\check{a}\check{s}-b/\check{a} | q-p\check{a}n-\check{a}s-q\check{a}p/\check{a} | r\check{r}i =$ Dénes-bég-pán es kéberi, vagyis, Dénes bég a kéb-nép ura'.

A *bek* szó, 'bég'-nek olvasandó.

A konstantinápolyi székely-magyar rovásfeliraton: *Szelim-bék császár* kitételben van meg.⁷

A nagyszentmiklósi egyik feliraton (5. sz. korszak): *Elye-pek nagidisz* = = 'Elye-bég nagyúré'.⁸

Ilya ~ Elye fia Péter 1339-ben Háromilya nevű öröklött birtokát 50 dénármárkáért eladta Becsei Töttösnek, megtartva magának Egyházás Ilyát. — Szentlászló és Örs határosa. Bodrog megye Ny-i vidékén feketett.⁹

A *pek* szó 'bek'-nek olvasandó, de rovásjelét megtartja. *Idi* = 'úr', törökül.

Németh Gyula, a türk eredetű kazár méltóságnevek között említi: *bek'*: Πέχ¹⁰

Ibn Fadlān 922-i útjának leírásában elmondja, hogy a kazárok királya, a nagy kagán négy hónaponként egyszer jelenik meg alattvalói előtt; míg helytartója, a bég kormányoz, vezet hadat s alá vannak rendelve a szomszédos népek uralkodói. Meztláb jelenik meg a nagy kagán előtt s ilyenkor fáklyát gyújt meg előtte. A bég alá van rendelve a kündü kagán, s ez alatt áll a *džavšigir*. A főkirály csak negyven évig uralkodhat, ha ezt egy nappal is túlélte, alattvalói megölik, mert azt mondják, hogy értelme meggyengült.¹¹

A rovásfeliratú bronz pecsétgyűrűt Battonyán, Mag István telkén, II. ker. Ságvári utca 20. sz. a., dombelhordás után, annak lábában találták. A gyűrű Frech's Miklós volt battonyai lakos tulajdonában van, aki jelenleg a Keszthelyi Balatoni Múzeum muzeológusa.

A battonyai domb alól előkerült tömegsír, lovassír csontanyagán olyan sérülések voltak láthatók, amelyek az 1942. évi tatárjárás mészárlásaira

⁷ Csallány D., A székely-magyar rovásírás emlékei: Nyíregyházi Évkönyv, III. 1960, 78.

⁸ Csallány D., Nyíregyh. Évk., X. 1967, 44, 66.

⁹ Győrffy Gy., Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza, Bpest 1963, 720.

¹⁰ Németh Gy., A honfoglaló magyarság kialakulása. Bpest 1930, 212.

¹¹ Győrffy Gy., Tanulmányok a magyar állam eredetéről. Bpest 1959, 140.

emlékeztetnek. A lovassír férficsontvázának koponyájába vasnyílhegy volt befűródva.¹²

A nagyszentmiklósi aranycsészen (15., 16. sz. nyeles csésze):

Patanad-edez ~ *Bat-an'ad edez*, vagyis 'Bat-anyád uráé' felirat olvasható.¹³

Anya község egy része, Both nevű birtokosáról a Botanya nevet kapta, amely a falunak a tatárjáráskor történt elpusztulása után Botanyaegyháza névvé bővült. Botanya birtokot Botszartodjával együtt a király 1340-ben Becsei Imrének adta.¹⁴

Batan'a/d község neve a nagyszentmiklósi feliraton, Battonya tatárjárás előtti nevét őrizte meg. A *d* betű rovásjele csupán magyar kicsinyítő képző(?). A birtokos neve nincs feltüntetve, csak annyit tudhatunk, hogy a község birtokosa akkor török nyelvű volt: *idi* ~ *ede* = 'úr'.

Batanya nem tartozott a Csanádok birtokai közé, legfeljebb női ágon. Ezért is szerepel a nagyszentmiklósi kincsen a felirat csak két csészen.

Becsei Imre, a Becsegergely-nembeli Both bihari ispán birtokait követte öröklött jogon. Így Bátmonostorát (Botmonostorát), Batalját (Patala), de megvették Háromilya (~ Elye) öröklött birtokot is Becsei Töttösnek 1339-ben Bodrog megyében, de megszerezték hasonló címen Botanya birtokot is Csanád megyében. Így Both István bihari ispánt, a Bodrog megyei Botmonostora építtetőjét (1192—1193) tekinthetjük tehát a Csanád-nem nőági rokonának, Batan'ád birtok urának. Ő lehetett a görög betűs, török szövegű keresztelősésze (21. sz.) tulajdonosa Bot-alján (Botaul = Botalj), aki aranyosat csináltatott arra a keresztelősészére (21. sz.), amelyet Bolya zapán (= zsupán, szabán) szanádi kán' (Boila = Bolya) készíttetett. Bolya, mint a Gyulafiak egyike, ugyancsak a Csanádok nőági rokona lehetett és a Kán nemzetség tagjaként 1046 körül vezető szerepet töltött be a Pogány lázadásoknál. Péter király 1046-ban mint összeesküvőt felakasztatta.^{14a}

A Becsegergely nemzetség tagjai között kell keresni annak a Dénes-bégnak a nevét, aki báni(?) méltóságot viselt a battonyai pecsétgyűrű tanúsága szerint.

A Becsegergely nemzetség genealógiai táblázatán 1258—1267. évek körül, három Dénes neve is ismert, de ezek nem voltak bánok.¹⁵

Lehet hogy ezen nemzetség tagja lehetett 1162—1186. év körül szereplő Dénes országnagy, hadvezér, Bács megye főispánja, dalmát-horvát és tengeremléki bán (1182—83) és nádor (1184).¹⁶ Az ő pecsétgyűrűjét megtalálhatták Battonyán. Bács megye főispánjának, mint megyei birtokosnak, köze lehetett a Bács megyei tiszai révhez Becséhez, amely fontos átkelőhely volt. A pecsétgyűrű rovásjeleit egy hosszú, kétélű, keresztvassal ellátott kard osztja két részre. A kard szimbólum: hadvezérré emlékeztet.

A nagyszentmiklósi 6. sz. aranykorsón: *szabanud Pez. Pan'u* = 'Béz szabán. (Nagy)úr' rovásfelirat olvasható. A *pan'u* szó ábrázolása nagyobb

¹² Arch. Ért. 1955, 81—82.

¹³ Csallány D., Nyíregyh. Évk., X. 1967, 63.

¹⁴ Györffy Gy., Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza, 1963, 848.

^{14a} Váczy Péter, Gyula és Ajtony: Szentpétery Emlékkönyv, Bp. 1938, 482.

¹⁵ Karácsonyi János, A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig, I. Bpest 1900, 214 (tábla).

¹⁶ Wertner Mór, Az Árpád-kori bánok: Századok, 1909, 382—383.

méretű. Még egy jegyzet is felfedezhető az edényen „*ati*” rovásszóval, amely törökül annyit jelent: „férfi rokon, nővér fia”.

A Bézieket a Csanád-nem főágaként tartják nyilván. Egy ideig egyes tagjai, főként a Béz nevű, a mai Kiszombortól DK-re, Porgánytól keletre eső faluban laktak s azért nevezzük ekként. Három családfatörredék ismeretes nemzedékrendjéből: így Tornynos Miklós ispán (1296) és leszármazottai. A Bézi nemeseket említik ugyan 1247-ben is Kelemenös-palotája határjárásánál, de csak 1329-ben mondja az aradi káptalan világosan, hogy Tornyai Miklós ivadékai is a Csanád-nem hajtásai.¹⁷ Igazolódott ugyan a Csanádoktól való származásuk, de a nagyszentmiklósi 6. sz. korszó rovásmegjegyzése szerint „férfi rokon, nővér fia”: a női nem hajtását mutatja. Éppen ezért rendkívül érdekes, hogy a 2. számú aranykorszó lovasalakjánál, amely Csanád vezért ábrázolja az Ajtony elleni győztes harcban, a levágott fejjel,^{17a} a zászlón levő piciny méretű rovásszövegen, felnagyítás után a *Béz* név tisztán olvasható. Tehát a Csanád nemzetség nagyságát, úgy látszik, a női ághoz tartozó Béz szabán nagyúr mintáztatta meg.

Sáp birtokról 1274-ben emlékeznek meg először az oklevelek. A Csanád nembeli Makófalviak és Tömpösiek őseinek osztozkodásakor az előbbieket kapták.¹⁸

A battonyai pecsétgyűrűn a *bán* szó helyett *pán*-t is lehet olvasni, annál is inkább, mert ténylegesen a *p* betű rovásjelét vésték ki. Azonban vigyáznunk kell a helyes értelmezésére, mert a nagyszentmiklósi feliratokon: a *Béz* név: *Pez* és *Bez* változatban szerepel; *Patanádot*: *Batanádnak* mondjuk; *pan'u Pat-alján* azonos *pan'u Bat-aljá*-nal (Ur, Batalján); szabanud *Pez*, *pan'u* = szabanud *Béz*, *pan'u* (*Béz* szabán (nagy)úr). A kétnyelvűség korában nem mindig tesznek különbséget a zöngétlen *p* és a zöngés *b* rovásjele között. A *p* rovásjelét *b* hangértékkel adják vissza többnyire, bár a *b*-nek és *p*-nek is megvan a külön rovásjele. A *pan'u* szót mindkét esetben *pány*-nak és nem *bán*'-nak kell olvasni. Hogy ez esetben nem lehet *b* hangértéket adni, igazolja a *pan'u* szó *u* jele, amelyet nem a türk rovásírásból tartottak meg, hanem az egyházi Cirill-írás *u* betűjét vették kölcsön. A fenti példák eldöntik, hogy a kérdéses szót itt *pánnak* és nem *pán*'-nak kell olvasni.

A „Dénes-bég pán” olvasatot lehetőnek tartjuk. Valószínűsíthetjük egy Dénes bán szereplését is, és összevetését a forrásadatokkal. De miképpen magyarázzuk meg az utolsó két szó értelmét? Milyen „*qäpäri*” népnek volt Dénes bánja?

Az előzmények alapján a *p* rovásjelet *b* hangértékkel használjuk, így kiejtése: *kéberi*. Az *eri* = ‚nép' népe' szó népnévhez járul: *kéb-eri*.¹⁹ A ‚kéb-nép' azonos a ‚géb-nép'-pel: a *gébídákkal* (gepidákkal). (A *k* ~ *g* hangváltozatnál lásd a *pek* ~ *bég* szavakat.)

Először fordul elő Magyarországon, hogy a konstantinosi *kábar* népnévre forrásadatot találunk *qäp-äri* ~ *kéb-eri* népnév formájában, a battonyai pecsétgyűrű rovásfeliratán.

¹⁷ Karácsonyi János, i. m., 346.

^{17a} Csallány D., Nyiregyh. Évk., X. 1967, VI. t. lb, XIX. t. 3.

¹⁸ Ld. 14. jegyz., 869.

¹⁹ Németh Gy., A honfoglaló magyarság kialakulása, Bpest 1930, 249.

Az 1965—1966-ban megjelent tanulmányomban feltevésként már tárgyaltam a *kábar = kéber* problémát. Itt elegendőnek tartom, ha ráhivatkozom.²⁰

Dénes bég, akár pánja, akár szabánja volt egy „kábar = kéberi” néprésznek, mindenesetre ezt a 8. törzshöz tartozó alcsoportot: Csanád megye keleti felére lokalizálhatjuk.

A *szabán* rang, perzsa eredetű, az állati adók beszedőjének címe, a zapán, zsupán, ispán méltóságnév előzménye, amelyet török nyelvű honfoglalóink hoztak be és használtak az Árpád-korban.²¹

A nagyszentmiklósi 6. sz. korszón: *szabanud Pez. Pan’u* rovásfeliratban szerepel, jelentése: „Béz szabán (nagy)úr”. Miként a székely nép élén ispán áll, úgy természetes lehet, ha egy Csanád megyei kábar = kéberi népcsoport rész felett bán (szabán ~ zsupán) méltóságú vezetőt találunk, vagy annak az urát: pánját.

A battonyai Dénes-bég pán türk nemzetségű volt, mint ilyent állíthatták a kábar = géberi néprész élére. A battonyai rovásírás is nagyrészt a türk (Orchon-Jeniszej) rovásírásrendszer képvisele.

A nagyszentmiklósi rovásfeliratok török nyelvű: onogur-hun rovásírásrendszer képviselenek Kubán-vidéki összefüggéseik alapján. A Csanád nemzetség és rokonsága is török nyelvű volt, a kábarok ~ kéberek onogur-hun törzséhez tartozhatott.

A kábarok ~ géberek (gepidák) néprészének továbbélése a XII. század végén, Csanád megye keleti részén, szokatlannak tűnik fel. De ha megnézzük Csanád megye Árpád-kor történeti földrajzát, meglepődve látjuk, hogy a megye keleti részén nincs birtokfelosztás, az adatai ismeretlenek.²² Feltehető, hogy egy néprész közvagyona volt.

Szerencsére nagyfontosságú 12. századi bizánci forrásmunka foglalkozik Hierotheos (Türkia püspöke) térítési kísérleteivel, Gyula megtérésével, a vonatkozó területek népeivel: „A görögöknek ezt a rossz helyzetét a latinok magukra alkalmasnak látván, az ugroknak nevezett peonokat és a velük szomszédos népeket, a hunokat és ipidákat Rómából felkerekedvén könyveikkel és írasaikkal istentelen hitükre térítették”.²³

Az ugrokkal szomszédos hunok: a Maros—Tisza-vidéki onogur-hunok (a Gyulák, Ajtony és a Csanádok földjén), az ipidák (= gepidák) pedig azonosak a mellettük élő géberi (= gepidá) néppel (az Alföld keleti részén és Erdélyben).

CSALLÁNY DEZSŐ

²⁰ Csallány D., Az avar törzsszervezet. — Die awarische Stammesordnung: A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve, VIII—IX., 1965—1966, Bpest 1967, 52—53.

²¹ Altheim F., Geschichte der Hunnen, IV. Berlin 1962, 39., 6. j.

²² Györffy Gy., Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza, Bpest 1963, (Csanád vármegye térképábrázolása).

²³ Fehér Géza, Arch. Ért. 1950, 39 (A. Popov).